

С.Ю. ЖАРКО, І.М. ШПІТЬКО
(Дніпропетровськ)

**ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНА ПАРАДИГМА
«НАЗВИ МЕБЛІВ ДЛЯ ЗБЕРІГАННЯ РЕЧЕЙ»
У СЛОВАЦЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

УДК [811.161.2+811.162.4]’373

С. Ю. Жарко, І. М. Шпітько. Лексико-тематична парадигма «назви меблів для зберігання речей» у словацькій і українській мовах; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація: комплексно проаналізовано назви меблів для зберігання речей у сучасних словацькій і українській мовах, зокрема їх формування, етимологію, творення, семантику та функціонування. Визначено спільне й відмінне в описаній лексико-тематичній парадигмі в споріднених слов’янських мовах.

Ключові слова: тематична група, лексико-тематична парадигма, номінація, архісема, семантика, етимологія, словотворення.

Зіставне вивчення мов – одна з найбільш привабливих і перспективних галузей сучасної лінгвістики, спрямована на виявлення спільних і відмінних рис різних мов. Особливо ефективним воно є, як слушно зауважує О. В. Гаврилова, стосовно споріднених мов, оскільки контрастні риси проступають найяскравіше на тлі схожих [4]. У сучасному мовознавстві приділяється поглиблена увага вивченню різних мовних рівнів у зіставному аспекті, тому контрастивні дослідження мають чимало здобутків і напрацювань у галузі лексики, словотворенні, морфології. Утім спостерігається посилений інтерес науковців саме до системного аналізу лексики, зокрема різних парадигматичних об’єднань на зразок лексико-семантична чи тематична група, лексико-семантичне поле. Опис лексико-семантичних парадигматичних утворень дозволяє найбільш повно уявити лексичне багатство й своєрідність мови, тому зіставні дослідження доцільно проводити на основі таких лексичних парадигм, які відбивають духовне й практичне життя людини, виявляють особливості культурно-історичного розвитку етносу. У зв’язку з цим у полі нашого зору постає тематична група «назви меблів житлового приміщення», яка є важливою складовою лексики будь-якої мови і, як свідчить попередній її огляд, має суттєві відмінності в лексичних системах словацької й української мов. Окрім цього, порівняльний аналіз меблевої номенклатури не був об’єктом ґрунтовних досліджень ні словацьких, ні українських мовознавців, що й зумовлює низку питань, пов’язаних з історією її становлення та розви-

тку, особливостями семантичної та структурної організації в лексичних системах споріднених мов. Отже, актуальність розробок окресленого напрямку очевидна.

Мета нашої наукової розвідки – виявити спільні й відмінні риси в лексико-тематичній парадигмі (ЛТП) «назви меблів для зберігання речей» у споріднених слов'янських мовах – словацькій і українській. Джерельною базою дослідження слугували словацькі й українські лексикографічні видання, а також Інтернет-сайти з реклами та продажу меблів.

У сучасному мовознавстві вчені кваліфікують найменування меблів як тематичну групу, тобто об'єднання лексем, що позначають окрему предметну галузь, склад якої зумовлений явищами екстралінгвістичними й відображає позамовні знання носіїв мови щодо деякої категорії предметів [3, с. 127; 9, с. 130]. З урахуванням інтегральних і диференційних компонентів значення в семантиці меблевих номінацій у структурі тематичної групи «назви меблів житлового приміщення» виділено вужчі лексико-тематичні парадигми (ЛТП): 1) назви меблів за функційним призначенням; 2) назви комплектів меблів за призначенням приміщення чи функційної зони; 3) назви меблів за комплектністю; 4) назви матеріалів для виготовлення й оздоблення меблів тощо. Подальша ієрархізація цих груп лексики й об'єднання їхніх складників за ознакою спільного класифікатора поняття уможливила виділення в структурі вищезгаданих тематичних підгруп окремих лексичних парадигм. Наприклад, у лексико-тематичній парадигмі «назви меблів за функційним призначенням» визначено вужчі групи меблевих номінацій за трьома функціями: для лежання і сидіння, для зберігання та розташування різних предметів, для роботи та прийому їжі [7, с. 9]. Об'єктом нашого дослідження є лексико-тематична парадигма «назви меблів для зберігання речей».

Археологічні пам'ятки й етнографічний матеріал засвідчують, що давні слов'яни послуговувалися найнеобхіднішими предметами побуту. З-поміж меблів до них належали лави й лежанки, столи (можливо, не в усіх оселях), скрині, полиці для хатнього начиння [5]. Оскільки ці види меблів є найдавнішими, то й номінації на їх позначення мають глибоку історію й наявні в багатьох сучасних слов'янських мовах. Так, словацькою й українською мовами з праслов'янської епохи на позначення меблів для зберігання речей успадковано лексеми **polica* та **skrinь* (**skrina*, **skrinia*). Лексема **polica* «горизонтальна дошка» утворена від **polь* «основа, підлога, полиця» [ЕСУМ, с. 489] і походить з індоєвропейського **(s)p(h)el-* «відколотий шмат дерева» [ČES, с. 484], споріднена з д.-інд. *phākakam* «дошка, планка, лист» та іншими індоєвропейськими мовами [ЭСРЯ, т. 3, с. 310]. Праслов'янська семантика цієї номінації збережена сучасними словацькою й українською мовами:

слц. *polica* «jednoduchý kus nábytku (al. jeho část) z vodorovnej dosky» [KSSJ] і укр. *полиця* «1. дошка або кілька дощок, закріплених горизонтально на стіні або в шафі, що використовуються для зберігання посуду, продуктів харчування, одягу, книг тощо [ВТССУМ, с. 847]. До найдавніших найменувань на позначення меблів для зберігання різних побутових речей, зафіксованих у всіх слов'янських мовах, належить також праслов'янська за походженням **skrinъ* (**skrina*, **skrinja*). Однак, як засвідчують джерела, семантика цієї лексеми в сучасних слов'янських мовах не однакова [ЕСУМ, т. 5, 286]. Так, в українській, російській, білоруській, польській, верхньолужицькій, нижньолужицькій, сербській, словенській мовах вона має значення «ящик із кришкою для зберігання різних речей», а в чеській, словацькій і болгарській – «рид великих меблів, що мають форму високого ящика з дверцятами і служать для зберігання одягу, білизни, книжок, посуду тощо». Етимологи зазначають, що праслов'янська лексема **skrinъ* (**skrina*, **skrinja*) має латинське коріння – «латин. *scrinium* «кругла коробка для паперів» [ЕСУМ, т. 5, с. 286]; «кобура, коробка, шафа» [ЇСЕС, с. 578]. Слов'янські мови засвоїли її за посередництва середньовісньонімецької, очевидно, словацька, безпосередньо, а українська через посередництва польської [ЕСУМ, т. 5, с. 286]. У сучасній словацькій мові лексема *skriňa* використовується на позначення шафи й має значення «*vysoký kus nábytku s dverami na ukladanie rozličných vecí, hlavne šiat a bielizne*» [SSJ]. Ще на початку ХХ ст. німецький учений Г. Шухардт звернув увагу на те, що в процесі еволюції мови позначуваний предмет може змінюватися, а його назва залишатись тією самою [1, с. 462]. Припускаємо, що лексемою *skriňa* словаки, як і інші слов'яни, в давні часи могли позначати «ящик із кришкою для зберігання різних речей», але в процесі розвитку меблевого виробництва скриня змінювала свою форму, а позначення збереглося давнє. Напр., за даними чеського дослідника В. Махека, чехи номен *skříň* колись використовували саме на позначення скрині – «*skříň, stč. skříně, kdysi nábytek truhlového druhu (dnešní skříň se zvala almara)*» [ESJČ, с. 550]. У сучасній словацькій мові лексема *skriňa* є досить активно вживаною, вона виступає домінантою сучасних двокомпонентних номінацій різних видів шаф: *šatníková skriňa*, *predsieňová skriňa*, *rohová skriňa* тощо. Натомість у сучасній українській мові номен *скриня* належить до пасивного складу лексики, оскільки позначуваний предмет вийшов з ужитку, але словники не фіксують його як застарілу.

Формування лексики на позначення різних видів меблів, зокрема й для зберігання речей, і поповнення досліджуваної лексико-тематичної парадигми в слов'янських мовах тісно пов'язане з розвитком меблевого виробництва, а також контактами з навколишнім культурним середовищем. У сучасній сло-

вацькій мові зафіксовано цілу низку лексем, які номінують меблі для зберігання різних побутових речей – одягу, білизни, посуду, взуття, книг тощо: *šatník*, *bielizník*, *příborník*, *botník*, *komoda*, *vitřina*, *knižnica*, *kašňa*, *kredenc*, *almara*. Така кількість найменувань спричинена тим, що вони відрізняються за своїм призначенням і, відповідно, неоднаковим семантичним наповненням: *šatník* – скріня на uschovávanie šiat: zavesiť si kabát, šaty do š-a [SSJ], *bielizník* – скріня на bielizeň [KSSJ], *příborník* – скріня на příbor a iné riady [KSSJ], *botník* – скріня на uschovávanie obuvi [http://www.asko-nabytok.sk/], *komoda* – nižšia skriňa (bielizník) s veľkými zásuvkami [SCS], *kašňa* – hovor. skriňa [SSJ]; *vitřina* – zasklená skriňa na vystavovanie predmetov [KSSJ], *kredenc* – kuchynská skriňa na riad, príborník [SSJ], *almara* – starodávna skriňa [KSSJ], *l'ud.* skriňa [SSJ], *knižnica* – 3. skriňa na knihy [KSSJ] тощо. Отже, названі номінації мають спільну архісему «меблі для зберігання речей», а розрізняються певною диференційною семантичною ознакою (гіпосемою): *šatník* – «шафа», «зберігати», «одяг»; *bielizník* – «шафа», «зберігати», «білизна»; *komoda* – «шафа», «низька», «зберігати», «шухляди»; *vytrřina* – «засклена», «шафа», «зберігати»; *příborník* – «шафа», «зберігати», «посуд»; *kredenc* – «кухня», «шафа», «зберігати», «посуд»; *almara* – «шафа», «давня», *knižnica* – «шафа», «зберігати», «книги».

Словацькі номінації меблів формувалися на основі питомих мовних ресурсів. Похідні найменування мають досить прозору семантику, більшість з них мотивовані іменниками на позначення речей, предметів, які зберігають у цих меблях, деякі дієсловами, наприклад: *bieliz-ník* від *bielizeň* «білизна», *šat-ník* від *šaty* «одяг», *příbor-ník* від *příbor* «прибор», *kniž-nica* від *kniha*, *nadstav-ec na skriňu* «čo je na niečom nadstavené, čo sa na niečo nadstavuje» [SSJ] від *nadstaviti'*, *podstav-ec* «spodná časť nejakého predmetu al. zariadenie, na ktoré sa predmet pripevňuje al. kladie» [SSJ] від *podstaviti'*. Ці лексеми утворюються завдяки словацьким суфіксальним морфемам *-ník*, *-nica*, *-ka*, *-ec*.

В українській мові для найменування меблів означеної ЛТП, крім уже зазначених давніх за походженням *полиця й скриня*, зафіксовано лексеми *шафа*, *гардероб*, *шифоньєр*, *шифоньєрка*, *комод*, *сервант*, *буфет*, *тумба*, *рундук*, *антресоль*, *стелаж*, *консоль*, *пенал* тощо. Ці назви, як і словацькі, позначають різні за семантичною організацією лексеми (*гардероб* – «шафа для одягу» [ВТССУМ, с. 173], *шифоньєр* – «шафа для зберігання білизни, одягу» [ВТССУМ, с. 1397], *шифоньєрка* – «невелика шафа для зберігання білизни, предметів туалету, книг і т. ін.» [ВТССУМ, с. 1397], *буфет* – «шафа для зберігання посуду, столової білизни, закусок, напоїв» [ВТССУМ, с. 68], *сервант* – «низький буфет для зберігання посуду, столової білизни» [ВТССУМ, с. 1115] тощо, родовим поняттям для яких слугує іменник *шафа* – «рід меблів для збе-

рігання речей» [ВТССУМ, с. 1391]. На відміну від словацької мови, в українській мові переважають запозичені слова. Похідних найменувань, утворених морфологічним способом, в нашій мові значно менше, ніж у словацькій. Напр., лексеми *підставка*, *надставка* утворилися від дієслівних основ *підставити*, *надставити*, тобто в їх значенні імпліцитною виступає сема, що вказує на спосіб «зберігання» в цих меблях речей (*їх ставлять*), при цьому не названо самі речі. Український номен *мисник* («полиця для посуду, іноді для продуктів у сільській хаті. // Шафа з полицями для посуду і продуктів» [ВТССУМ, с. 525]) мотивується іменником на позначення побутового предмета, але в сучасній українській мові є рідковживаним. Варто відзначити, що в сучасній українській мові найбільш уживаною є лексема *шафа*, яка має універсальний характер, оскільки використовується на позначення меблів для зберігання будь-яких речей: *шафа для одягу*, *шафа для взуття*, *шафа для посуду*, *книжкова шафа*.

У досліджуваній лексико-тематичній парадигмі обох мов наявні запозичені назви меблів, оскільки словниковий склад будь-якої мови – це відкрита, динамічна система. Мовою-джерелом для словацьких і українських меблевих запозичень є європейські мови: французька (слц. *komoda*, *vytrína*, *šifonér/šifonier*, *sekretár*; укр. *комод*, *вітрина*, *шифоньер*, *секретер*, *етажерка*, *сервант*, *буфет*, *антресоль*, *консоль*), німецька (слц. *kasňa*, *kredenc*, *regál* «етажерка», *truhla* «скриня, сундук»; укр. *шафа*, *тумба*, *пенал*), латинська (слц. *almara*). Німецькі запозичення в словацькій мові спричинені тісними, тривалими й багатосторонніми зв'язками цих мов у минулому [6, с. 50]. В українську мову німецькі номени потрапляли через мови-посередники – польську або російську. Французькі за походженням номінації наявні в багатьох слов'янських мовах, оскільки Франція здавна була й залишається законодавицею моди в усьому, зокрема й в інтер'єрі житлового приміщення. Як засвідчує досліджуваний матеріал, у сучасній українській мові в аналізованій тематичній підгрупі більшою мірою функціонують запозичені з інших мов номінації меблів, у сучасній словацькій – власне мовні похідні найменування, у яких акумулюється ціле судження, як-от: *bielizník* – «скриня, у якій зберігають білизну й інший одяг». Це означає, що словацькій мові головним чином властива тенденція до синтетичного словотворення в цій лексико-тематичній групі.

Аналіз меблевої номенклатури в досліджуваних мовах виявляє існування одночасно кількох номенів на позначення того самого предмета, тобто йдеться про синонімічні відношення в межах лексико-тематичної парадигми. Так, в обох мовах виявлено такі синонімічні пари або синонімічні ряди: слц. *šatník* – *šifonér/šifonier*, *komoda* – *bielizník*, *priborník* – *kredenc* «hovor.

príborník», *skriňa* – *kasňa* «zastar. al. hovor. *skriňa*» – *almara* «ľud. *skriňa*»; укр. *шафа* – *гардероб* – *шифоньер* – *шифоньерка*, *буфет* – *сервант* – *мисник*, *скриня* – *рундук*. Вони неоднорідні за своїм складом, оскільки охоплюють відмінні за семантикою, походженням, частотою вживання лексеми. Серед них є нові й застарілі, загальномовні й просторічні найменування.

Розширення асортименту меблів, поява новітніх технологій їх виробництва, вражаючі дизайнерські інновації в проектуванні, оздобленні спричиняють появу нових номінацій, а відповідно, й поповнення досліджуваної тематичної підгрупи. Стрижневими словами для формування інноваційних найменувань меблів є найбільш уживані в кожній мові меблеві номени-іменники – слц. *skriňa* / укр. *шафа*: *predsieňová skriňa*, *šatníková skriňa*, *rohová skriňa*, *nástavec na skriňu*, *barová skriňa*, *TV skriňa*, *rohová šatníková skriňa*, *jednodverová skriňa*; *шафа кутова*, *шафа для аудіоапаратури*, *шафа-купе* «досить містка шафа на зразок купе». Тож, досліджувана лексико-тематична парадигма збагачується новими, в основному складеними номінаціями, які за структурою є дво- чи трикомпонентними словосполученнями.

Отже, тематична підгрупа «назви меблів для зберігання речей» у словацькій і українській мовах, як і лексико-семантична система будь-якої мови в цілому, формувалася шляхом успадкування лексики прамов, власного словотворення і запозичення слів з інших мов [2, с. 240; 6, с. 66; 8, с. 212]; її наповнення відбувалося поступово. Проте споріднені слов'янські мови (словацька й українська) в аналізованій лексичній підгрупі мають суттєві відмінності. По-перше, словацька мова характеризується наявністю більшої кількості номінацій з прозорою семантикою, сформованих на власне мовному ґрунті, оскільки для найменування досліджуваних понять нею були задіяні питомі словацькі ресурси. Сучасна українська мова оперує в основному запозиченими лексемами. По-друге, однослівним словацьким назвам різних видів меблів для зберігання та розташування речей відповідають в українській мові або запозичені назви, або аналітичні найменування; наявність останніх свідчить про обмеження дериваційних можливостей української мови в процесі формування аналізованого пласту лексики. По-третє, джерелами запозичення для обох слов'янських мов виступають західноєвропейські мови: словацька мова послуговується більше номенами німецької мови, українська – французької, рідше німецької.

Література

1. Амирова Т.А. История языкознания: учебн. Пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т.А. Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественский; под ред. С.Ф. Гончаренко. – 2-е изд., стер. – М.: Академия, 2005. – 672 с.

2. Бондар О.І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М.І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексико-

графія / О.І. Бондар, Ю.О. Карпенко, М.Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.

3. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика: Учебн. пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 1990. – 176 с.

4. Гаврилова О.В. Зіставне дослідження близькоспоріднених мов (на прикладах лексики російської, української та польської мов) / О.В. Гаврилова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Novfil/2009-36/117-120.pdf.

5. Житло // Історія української культури: У 5 т. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult15.htm>.

6. Mistrík, J. Moderná slovenčina / J. Mistrík. – Bratislava: SPN, 1983. – 292.

7. Муляр І.В. Формування назв меблів житлового приміщення в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / І. В. Муляр. – Д., 2013. – 20 с.

8. Orgoňová, O., Bohunická, A. Lexikológia slovenčiny / O. Orgoňová, A. Bohunická. – Praha: Columbus, 2012. – 282 с.

9. Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – М.: УРСС, 2003 – 343 с.

Словники

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovyk.htm

ЭСРЯ – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс, 1986.

ESJČ – Machek, V. Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplněné vydání. – Praha: Čtskoslovenská akademie věd, 1968. – 866 с.

KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. – Режим доступу: <http://slovníky.korpus.sk>

MSS – Morfematický slovník slovenčiny – Prešov: Náuka, 1999. – 530 s.

SCS – Slovník cudzích slov (akademický). – Режим доступу : <http://slovníky.korpus.sk>

SSJ – Slovník slovenského jazyka. – Режим доступу: <http://slovníky.korpus.sk>.

SS – Synonymický slovník slovenčiny. – Режим доступу: <http://slovníky.korpus.sk>.

ČES – Rejzek J. Český etymologický slovník. – Praha: LEDA, 2001. – 752 с.

ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА «НАЗВАНИЯ МЕБЕЛИ ДЛЯ ХРАНЕНИЯ ВЕЩЕЙ» В СЛОВАЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

С.Ю. Жарко, И.Н. Шпигько

Аннотація

Комплексно аналізуються найменування мебелі для хранения вещей в современных словацком и украинском языках, в частности, их формирование, этимология, образование, семантика и функционирование. Определены общие и отличительные черты в описанной лексико-тематической парадигме в родственных славянских языках.

Ключевые слова: тематическая группа, лексико-тематическая парадигма, номинация, архисема, семантика, этимология, словообразование.

**LEXICO-THEMATIC PARADIGM
«DESIGNATION OF FURNITURE FOR KEEPING OF THINGS»
IN MODERN SLOVAK AND UKRAINIAN LANGUAGES**

Svetlana J. Zharko, Iryna N. Shpitko

Summary

The article touches upon the issue about using of the vocabulary of furniture for keeping of things in modern Slovak and Ukrainian Language in contexts of formation, etymology, derivation and functioning. There were defined synonymic and specific items of the described lexico-thematic paradigm in cognate slavic languages.

Keywords: thematical group, lexico-thematic paradigm, naming unit, archiseme, semantics, etymology, derivational morphology.